

Kogemuslugudes kirjeldatud kokkupuuted füüsiliselt agressiivsete vaimolenditega

REET HIIEMÄE

Folkloristid Diane Goldstein, Sylvia Grider ja Jeannie Thomas märgivad, et „vaatamata põlvkondadepikkusele ratsionalismi ja valgustusajastu mõjule läheb tarbijatele endiselt korda üleloomulikkus” (Goldstein jt 2007: 2). Samuti pole olnud ühtegi ajastut, mil inimesed oleksid olnud ükskõiksed vähemasti neid endid ähvardava vägivalda suhtes. Käesolevas artiklis vaatlen üleloomulikkuse ja vägivalda kooslust jutustamisainena. Keskmes on tänapäevastes kogemuslugudes esinevad kirjeldused kokkupuudetest füüsiliselt agressiivsete vaimolenditega, paigutatuna traditsiooniliste (st kuni XX sajandi esimese pooleni kogutud) isikukogemuslugude taustale. Analüüsin, kuidas on aistinguliselt kirjeldatud füüsilist kokkupuudet millegagi, mida klassikaliselt peetakse mittemateriaalseks, ning kuidas on püütud vastavat kontakti mõtestada.

Artiklis toon näiteid kogemuslugudest, milles vaimolendi rollis on painaja, vaim, kummitus, üleloomulik energiaröövija või tulnukas, kuid loomulikult pole see valik ammendav. Vaimolendite defineerimine on ontoloogiliselt problemaatiline ja sõltub jutustajate määratlusest: näiteks on kogejaid, kelle jaoks tulnukad pole üleloomulikud ega vaimolendi staatuses, kuna neid peetakse tegelikult eksisteerivaks, samal ajal on vaimseid õpetusi, mille järgi inimene ise on käsitletav vaimolendina. Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on vaimolend vaimu üks sünonüüme ning see defineeritakse kui „(kehatu) üleloomulik olend mitmesugustes usundilistes kujutelmades” (EKSS 2009). Samamoodi kasutan katuserterminit *vaimolend* siinses artiklis, mööndes, et kogemuslugudes võidakse kogetava olendi kirjeldamisel kasutada eri termineid või sõnastusi ning vahel ka paralleelselt ratsionaalseid ja üleloomulikke seletusversioone. Mõni uurija on terminit *üleloomulik* pidanud poleemiliseks, näiteks on selle alternatiiviks pakutud sõna *seletamatu* (vt Raahauge 2016: 89, vrd sama-teemalise aruteluga filosoofias Clarke 2007), ent oma kogemustest jutustajad kasutavad seda aeg-ajalt jätkuvalt. Seetõttu pole ma pidanud vajalikuks seda vältida.

Tänapäevaseid kummitusfenomene on vaadeldud võrdlemisi ohtralt varasemates uurimustes (nt Bennett 1999; Goldstein jt 2007), kuid vägivaldsuse aspekt pole neis kuigivõrd esile tulnud, olgugi et kogemuslugudes märgitakse sageli üheselt, et vaimolenditega kokkupuudet tajuti füüsiliselt ohtlikuna ja seetõttu kohati surmahirmu tekitavana. Painaja- ja tulnukalugude puhul on vaadeldud ka kogejale füüsilise kallaletungina tundunud juhtumeid ja nende kirjeldusi (nt Hufford 1982; Bullard 1989; Jacobs 2000; Barkun 2003).

Folkloor, sealhulgas jutustav usundiline folkloor ja selle tõlgendused on ajas muutuvad, olles vastastikmõjus vaimsete õpetuste ja info leviku trendidega. Samal ajal on vaieldud usundiliste kujutelmade universaalse iseloomu üle. Näiteks XX sajandi

süva- ja parapsühholoogia uurija Hans Bender (1979) juhtis tähelepanu sellele, et väga paljude üleloomulike kogemuste puhul on antiikajast peale täheldatavad sarnased jooned, ning järeldas, et sellistel inimkogemustel on universaalne ja ühetaoline iseloom. David Hufford (1982) sõnul on vaimolendite rünnakutes tuvastatavad kõikidele kultuuridele omased püsimudelid, mis moodustavad üleloomuliku tuumkogemuse – näiteks on sellele iseloomulik tahte allumatus ja spontaansus. Tõepoolest on vägivaldsete vaimolenditega kohtumist kirjeldatud nii tuhatkond aastat tagasi, näiteks Saxo Grammaticuse ajalookäsitluses „Gesta Danorum” (1190–1208), milles leidub vägivaldsete surnutega kokkupuutumise episoodide kajastusi (Gordon 2020), nii eesti XIX sajandi rahvaluule kirjapanekutes, mis kujutavad füüsiliselt kallale kippuvaid surnuvaime, metshaldjaid, painajaid ja kuradeid, kui kohati ka XXI sajandi isikukogemuslugudes. Stith Thompsoni (1966) klassikaline rahvajuttude motiiviindeks hõlmab üleloomulikku rünnakut käsitlevaid jutumotiive, näiteks tüübid E261 „Ringihulkuv vaim ründab”, E279.3 „Vaim kisub magaja voodiriideid”, F471.1 „Luupainaja rõhub inimest”. Siiski esineb sellises jutumaterjalis žanrist sõltuvaid erinevusi: vahetutes minavormis isikukogemuslugudes kohtub kehalisusega rabavat vaimolendite toimepandud vägivalda üldjuhul vähem kui pikema folklooriseerumisprotsessi läbinud rahvajuttudes.

Mõni uuem autor (nt Mauritsen, van Mulukom 2023) on üleloomulike olendite olemasolusse uskumist ja vastavaid kogemusi seostanud kognitiivsete mehhanismidega, näiteks kalduvusega tajuda ümbruses agentsust ja eesmärgipärasust, kuid siiski möönud, et uskumise määr ja uskumuste sisu oleneb lisaks sotsiaalsest kontekstist. Teisalt määrab sotsiaalne kontekst jutustamise viisid, seega võivad tänapäevased kogemuste tõlgendused kätkeda nii teaduslikke kui ka usundilisi mõttekäike (vt Legare, Visala 2011: 169). Kuigi mõni folklorist ja narratiivuurija (nt Nicolaisen 1987: 69, üldiselt narratiivskriptide kohta Herman 2002) on väitnud, et vaimolenditega kokkupuutumist kirjeldavate kogemuslugude narratiivsed põhikomponendid korduvad, ei ole võimalik selgelt eristada, kas muidu ainulaadsed kogemused saavad üldlevinud kirjeldamisviise sisaldava jutustamise käigus ühetaolise ilme või – nagu oletab Hufford (1982: 15–16) – muudavad sarnased kogemused pigem ühetaoliseks nendest jutustamise. Alasdair MacIntyre'i (1981: 212) sõnul saavad kogemused tihtipeale lugude vormi juba enne, kui need jõutakse verbaliseerida, eriti juhul, kui ühiskonnas on välja kujunenud asjakohane jututraditsioon.

Psühholoogia taustaga uurijad on üleloomulike kogemuste avaldumise seaduspärasusi otsides tuvastanud tugeva seose indiviidi üleloomulike uskumuste ja tema üleloomulikena tajutud kogemuste vahel (nt Pechey, Halligan 2012; Cooper jt 2015). Seevastu folkloristid (nt Hufford 1982; Bullard 1989: 151) on painajate ja tulnukatega kontakti kogemuslugude põhjal järeldanud, et uskumused ja seletusmustrid on üldjuhul tingitud vastavast kogemusest ega ole enne kogemust selgelt välja kujunenud. Näiteks Thomas Bullard (1989: 152) märgib tulnukaröövilugude kontekstis, et kui seletamatuid kehalisi ja visuaalseid tajumusi kogenud inimestel puudub uskumussüsteem, millesse selline kogemus sobituks, võivad nad ufohuvilistelt või kirjandusest selle kohta infot ammutades omaks võtta arusaama, et nad langesid tulnukate agressiooni ohvriks, kusjuures seda mitte niivõrd kindla veendumuse tõttu, kui võrd

seetõttu, et see arusaam võimaldab sõnastada muidu kirjeldamatut ning paremini hoomata seletamatut sündmust.

Eesti materjali võrdlev vaatlus näitab, et see, milliseid olendeid üldse kardetakse ja millisel kujul neid arvatakse ründavat, sõltub siiski kindla ajastu usundilisest traditsioonist, samuti on kogemuslugudes ilmnevad kaitseviisid seotud usundilise traditsiooniga. Võrreldes XX sajandi alguse üleskirjutustega on otseselt vägivaldsena kujutatud vaimolendite hulk ja mitmekesisus XXI sajandi isikukogemuslikus aineses märkimisväärselt vähenenud, ka väljakujunenud muistendi vormis jutustatud lugudes esineb neid harva. Isegi noorema kooliastme õpilaspärimuse spetsiifiline õudusjuttude žanr, mille väljundites võis juttu olla kägistamisest, inimsöömisest, verejoomisest jms, oli juba 1990. aastate lõpus end ammandamas (vrd Kõiva 1996). Ent ühe uuringu järgi esineb umbes kolmandikul Eesti inimestest jätkuvalt kogemusi, mida nad klassifitseerivad üleloomulikena ehk ratsionaalselt seletamatutena, ehkki neist jutustamine näib olevat mõnevõrra taandunud (Elust, usust ja usuelust 2020).

Materjal ja meetodid

Allikmaterjaliks on vägivaldsete olenditega kokkupuuteid kirjeldavad nüüdisaegsed ja võrdlusmaterjalina vanemad pärimustekstid, millest enamik kujutab jutustajate isiklike kogemusi (*ca* 500 teksti Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes ja Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna arhiivis EFITA; kokku 3717 vastanuga kogumiskogumise aktisiooni „Koolipärimus 2018” hirme käsitlev rubriik; olenditega kokkupuutumist käsitlevad internetifoorumite lõimed valdavalt ajavahemikust 2013–2024; tudengite intervjuud kaitserituaalide kohta 2017–2023). Teemaatiline aines leiti märksõnaotsingu või jutumaterjali lugemise teel. Artikli fookuses on kogejate-jutustajate omasõnalised tõlgendused, seega pole eesmärk objektiivselt välja selgitada, kas kirjeldatud vägivaldne kokkupuude leidis aset või mitte. Lisaks folkloristikas tavapärastele meetoditele (kvalitatiivne sisu- ja motiivianalüüs, konteksti- ja diskursuseanalüüs, ajaloolised võrdlused) olid inspiratsiooniks ja toeks meditsiiniantropoloogiast, meediauuringutest, psühholoogiast ja sotsiaalpsühholoogiast pärit lähenemisviisid.

Olendivägivalla kirjelduste muutumine ajas

Muutuste näitlikustamiseks toon esmalt ära kolm vanema (XIX sajandil ja XX sajandi esimesel poolel kogutud) traditsiooni jutunäidet, mis kirjeldavad detailselt jõhkra vägivalla akte.

- (1) Kord olnud üks karjapoiss, kes hirmsasti vandunud, iga päev mitu tuhat kuratid ütelnud. Ühel päeval vandund poiss jälle koletal kombel. Korraga aga tulnud metsast suur sarviline mees välja. Poiss pistnud kodu poole jooksmas, aga mõne sammuga olnud sarvik tema kannul, võtnud poisil karvust kinni, viinud poisi metsa ühte kohta,

kus pole pimedus valitsenud. Siin põlenud sinine tuli. Kiskunud poisil riided seljast maha, kõrvetanud ihu tulega üle, ütelnud siis ise: „Sinu, padakonna, perast pidin ma Hiiumaalt mõisaherra pulmast ära tulema.” Riputanud veel pääle selle poisi jalgu-pidi puu otsa, kus ta kolm päeva olnud, kuni kodust otsima tulnud ja leitud. Sest-saadik pole poiss ei iialgi kurja sõna mäletanud. Pidanud ka seda mehepõlves meeles. (E 27525/6 (9) < Varssavi < Võnnu, 1896)

(2) Olen isi seda häda tunda saand. Olin isakodus tüdruk alles, teised olid juba magamas, ma olin veel üleval. Vanaema voodi ees põles pisike lamp, see põles seal iga öösse, ma läksin ka oma aseme ääre peale, et magama heita, korraga nään – tuleb sisse, hall palitu selgas, krae üles tõstetud, nagu ta ikka käis. Ma tahtsin üles tõusta, külalisele istet anda. Mul tuli nii hirmus vaev peale, ei saand tõusta ega liigutada, seda ei mõista rääkidagi, missugune vaev see on. Küll katsusin igat moodi, viimaks sain sõrmi liigutada, siis kadus ää. (RKM II 9, 287 (6) < Märjamaa, 1947)

(3) Olin metsas karjas. Laulsin seda laulu „Eit mind põlgas põnderikku, maha jättis marjakesta”, kui korraga metsahalgjas hakkas mulle vastu laulma. Ma arvasin, et see on naabritüdruk. Hakkasin parajasti lehma vitsaga lööma, kui korraga nagu kate langes mu silmade ette. Mõlemad silmad löid pimedaks, ei ma näind midagi enam. Tegin uih ja vaih, vaatasin läbi kaenlaaluse, siis hakkasin jälle nägema. Need loomad, kes seal olid, said pärast kõik otsa. Metsahalgjas selle tembu vist mulle tegi, kuulutas ette, et loomad saavad otsa. (ERA II 18, 510/1 (13) < Harju-Jaani, 1929)

Näide 1 on liigitatav muistendiks, näited 2 ja 3 kirjeldavad minakogemust, olles isikukogemuslood. Tavapärasem ongi olendite toimepandud füüsilise vägivalda kujutamine pikema folkloriseerumisprotsessi läbi teinud aineses nagu näites 1, kus kannataja on „üks karjapoiss”, kellega jutustajal otseseos puudub. Näites 3 avaldub vägivald jutustaja seisukohalt kahes järgus: esmalt minategelasele suunatuna („kate langes mu silmade ette. Mõlemad silmad löid pimedaks”), hiljem loomade hukkumisenä. Sellise astme vägivaldajakirjeldused on tänapäeva materjalis harvad, kuigi mõningaid väga piinarikkana kirjeldatud painajakogemusi leidub ka uuemas aineses. Samuti kumab tänapäeva jututekstides harvemini moraliseeriv noot (nagu see ilmneb näites 1) – uuemas materjalis jääb sageli mulje, et agressiivne vaimolend võib ilmuda ilma erilise põhjusega.

Samas ei tundu olevat vähenenud hirm, et vaimolendid võivad inimest füüsiliselt rünnata ja kahjustada, kusjuures vägivaldajakujutus on tihti esitatud nii elavalt, et see mõjub reaalse vägivaldajakogemuse kirjeldusena. Jõhkraid vägivaldamotiive sisaldavate muistendite koha ühiskonnas on nüüdseks täitnud aga massimeedia (nii kõmuajakirjandus kui ka popkultuuri ekraaniteosed), kus jutustamisainese dominandid ilmnevad lainetena. 1990. aastatel sai nii eesti isikukogemuslugudes kui ka meedia-kajastustes arvestatavat kõlapinda tulnukavägivald. Nagu märgib Thomas Bullard (1989: 165), pole teada, mil määral mõjutas tulnukate inimröövilugude populaarsust massimeedia, kuid vaieldamatult oli sellel oluline roll sellise inimröövi võimalikkuse inimeste teadvusse toomisel. 1990-ndatel ja 2000. aastate algupoolel tõusid

Eestis esile muu hulgas füüsilise vägivalda komponenti sisaldavad poltergeistilood, mis jõudsid aeg-ajalt ajaleheveergudele (nt Paas 2004) ning leidsid koha isegi õpilas-pärimuses (vt Kõiva 1995: 316). Inimene ei olnud neis alati vägivalda otsene sihtmärk, vaid võis kogemata pihta saada ringi lendavate esemetega. Järgneval kümnendil selle motiivistiku tähtsus vähenes. Painajakogemuse lugudes on aja jooksul mõnevõrra muutunud lugude raskuskese ja painaja avaldumisvormid, näiteks ei kujutata enam looma ega eseme kujul käivat painajat (vt pikemalt Hiimäe 2018). On muidki teisenenud tõlgendusviise. Kui vanemas pärimuses on otseseid deemonitest seestumise lugusid piiratud, siis teemaga haakuvate teleseriaalide mõjul on Eestisse jõudnud mõningad seestumisega seotud isikukogemuslikud arusaamad, näiteks:

Poolvääriskivid on pandud maja kaitseks ning endal on isiklik kivi, mis on koguaeg minuga kaasas, saamislugu on aastatagune – üks kole vaim oli otsustanud mu keha kaaperdada. Kuna olen olnud halva vaimu ohver, oli [hiljem] hirm magama jäämisega, tänaseks olen sellest üle saanud. Mind aitasid kaks inimest, mõlemad tegid oma rituaale, et mind vabastada võõrast energiast. Polnud kunagi arvanud, et nõ vaimud võivad ka halvad olla! (EKM, EFITA, S1, keskealine naine, 2018)

Samas on nüüdisaja vaimsetes õpetustes põhirõhk armastusõpetustel, väe-, terendamis-, heaolu- ja enesearengurituualidel. Juba üle paarikümne aasta tuntakse huvi müstilise eneseavastamise ning vastavate õpetuste vastu, mida on ajendanud *new age*, orientaalsed, põlisrahvaste ja uuspaganlikud praktikad ning mille käigus osa algselt esoteerilisi õpetusi on jõudnud üha laiema avalikkuseni (vt pikemalt uusvaimsuse trendide kohta Eestis Hiimäe 2020). Meedias (näiteks naiste-, tervise- ja elustiiliajakirjades, esoteerikakirjanduses) ilmuvad ennekõike lood rahvaravijatest ja valgetest maagidest, kes õpetavad kontakti saama kaitseolenditega või tegema ravi- ja kaitserituaale. Telesaated, filmid ja seriaalid (nt „Selgeltnägijate tuleproov”, Ameerika telesari „Supernatural”) toovad siiski vaatajateni ka kujutlusi vaimumaailma tumedast, vägivaldsest ja kohati isegi tapmisvõimelisest poolest.

Olukordades, mida tajutakse isiklike kokkupuudetena üleloomulike olenditega, tunduvad ülekaalus olevat sõbralikud olendid (kaitseinglid, lähisugulaste heatahtlikud vaimud, hingeloomad), keda mõistetakse kaitsva ja toetavana. Siiski kirjeldatakse ka võrdlemisi piiratud hulgal hirmsaid füüsilist vägivalda sisaldavaid kogemusi. Nii nagu vanemates kogemuslugudes, on tänapäevalgi ootamatute üleloomulikena mõjuvate kogemuste aeg enamjaolt öö, eriti kombinatsioonis traditsiooniliselt piiripealsust kätkevate kohtadega (surnuaiad, mahajäetud majad). Sõltumata sellest, kas kontakt üleloomuliku olendiga on füüsiline või mitte, ilmnevad nähtuse kogejatel sageli tugevad kehalised reaktsioonid, nagu südameklõppimine, tardumus ja värisemine, mida nad vahel peavad hirmu ja paanika, vahel aga üleloomuliku energia läheduse tagajärjeks. Kuigi sellised üleloomulikkusega seostatavad tajumused on üpris privaatsed ja varjatud, on ühiskonnas (nt internetifoorumites, meediaväljaannetes) esil ja leitavad kindlad seletusmudelid ning neid taaskasutatakse. Eriti ekraanil nähtu on oma visuaalselt mõjusa vormi tõttu aldis kujutluspildina mällu sööbima (vrd Hiimäe 2020: 232).

Järgnevalt vaatlen lähemalt nüüdisaegsetes vahetut olendivägivalda kirjeldavates kogemuslugudes enim mainitud valdkondi ning kehaliste ja psüühiliste aistingute kirjeldamise viise.

Painajakogemused

Painajakogemus on kõige rohkem kehaliste aistingutega seostuv üleloomulik elamus tänapäeval. Seda koetakse lisaks üksiolekule uneajal või une ja ärkveloleku piirimaile, mil inimene tunneb end tavaolekuga võrreldes haavatavamana, ning seetõttu tajub kogeja läbielatud eriti intensiivsena. Põhilised sümptomid, mida seostatakse painajaga, pole ajas muutunud: iseloomulik on tugev survetunne, millega kaasneb suutmatus end liigutada, hingamisraskused ja hirm, vahel ka valu ja vaevana kirjeldatud aistingud (Hiemäe 2018: 292). Harvematel kordadel kujutatakse nüüdisaegsetes kogemuslugudes painajarünnaku käigus aset leidnud kehalise aktina tajutud võitlust. Ilmekas näide selle kohta on paranähtuste foorumis jagatud kogemuslugu:

oli selline jumalast must mees. järsku kadus ta lihtsalt ära. paar minutit oli rahu. mina siis mõtlen et tea, kas läkski minema või tuleb tagasi. ja et kui tuleb et mis mina siis teen. tagasi tuli ja istus jälle mulle peale. järsku tunnen et ta mu riiete kallal. andsin talle hoobi suvalisse kohta (ei näinud kuhu) ja sain vabaks. siis hakkas mind uuesti riietest rebima. ma ei tea kuidas, aga pika maadluse peale läks ta minema. äkki oli lihtsalt kadunud. ma siis ei teadnud, mis asi see selline oli ja arvasin et und nägin, aga hommikul vaatasin, et keegi oleks mu öösärki nagu noaga lõiganud. (EKM, EFITA, A1, naine, 2008)

Ka üks mees toob oma kogemusega seoses välja jõulise heitluse:

Ja toimus rünnak. Kõvasti madistasime. Ma täiesti reaalselt tundsin, et mind loobitakse voodis nii nagu tahetakse. Kord olin ma voodis põiki, kord jälle oli mu pea seal kus peaks olema jalad. Aga lõpuks sain ta suruda enda alla ja ma nägin mingit täiesti ilma näota ja vormitut kogu. Järsku hakkas see kogu moonduma mu exiks. (EKM, EFITA, R1, mees, 2007)

Sellist võitlusmotiivi esineb harva, kuna nii vanemas kui ka uuemas materjalis on tavaline just ohvri liikumisvõimetus, nagu tuleb esile järgmises näites, kus kogeja püüab ühtlasi leida põhjusliku seose oma käitumise ja painaja ilmumise vahel:

Mu hea sõbranna oli luupainajatest ja kodukäijatest kuulnud vaid teistelt, kuni tema endaga järgmine lugu juhtus. Üksi kodus olles diivanil uinakut tehes kuulis ta järsku vaikset ukse avanemist ja tundis õhu liikumist. Seejärel lohisevaid samme, mis tema poole tulid. Ta ei saanud ennast absoluutselt liigutada, oli meeletu hirm ja siis järsku langes mingi rõhuv raskus tema peale, nii rõhuv, et hingata ei saanud. Meeletus hirmus hakkas mõte tööle, et vanaema olla kunagi rääkinud, et luupainaja puhul tuleb

issameiet lugeda. Tema aga ei saanud liigutada ega piiksugi teha, raskus puuris tohutu jõuga kõhtu ja rinna peale, kuni oli hingest kinni. Jõudis vaid pingutusega „Aamen” mõelda ja järsku oli raskus kadunud. Toas polnud kedagi, uks oli endiselt kinni, ise oli üleni higine kas hirmust või tohutust pingutusest. Käed ja jalad said seejärel liikuma ning sai ka püsti tõusta. Hull lugu on, et alates sellest hakkas luupainaja teda umbes paarinädalaste vahedega kiusamas käima. Peale esimesi hulle ehmatusi hakkas ta luupainaja käike ette tundma. Tekkivat selline seletamatu ärev tunne, mis seguneb hirmuga ja toas on tunda millegi/kellegi kohalolekut, kes jälgib ja on hüppevalmis. Tuleb kiirelt mõelda issameiele ja ristimärk teha, siis luupainaja temani alati ei jõua. Kui aga märkide tundmisega veidi hiljaks jääb, siis laskub mäesuurune raskus peale. Ja ikka alati siis, kui uinakut teeb ja üksi kodus on. „Aamen” on võlusõna, millele halvatuna mõeldes lõpuks luupainaja kaob. Hirm luupainaja ees olevat suur, sest ta ei oska millegagi seletada miks see käib, mis on põhjus, mida ta tahab või hoopis kas ta on ise midagi valesti teinud ja luupainaja karistab selle eest. (EKM, EFITA, M1, keskealine naine, 2018)

Sagedamini kui eesti vanemas pärimuses sisaldavad tänapäevased painaja-kogemused seksuaalset aspekti, mida valdavalt tajutakse seksuaalse vägivallana, kuna rünnatav tunneb, et tal pole temaga toimuva üle kontrolli. Samuti puuduvad vanemas eesti rahvajututraditsioonis viited sukuubi- ja inkuubimotiivile, kuid need esinevad tänapäevastes foorumiaruteludes, milles neid seostatakse erootilist elementi sisaldava painajakogemuse käigus toimuva vägivaldse deemonliku energiaröövimisega. Näiteks kui ühes foorumiarutelus tõlgendati öist külastajat inkuubina, kommenteeris üks kasutaja: „Incubus... See pole naljaasi! See on kuju, kes meilt, elavatelt, imeb energiat öösiti välja. Jaaah – unes „vägistab” ka, aga põhiline on see, et see vaim „sööb sind”. Incubusega pole nalja.” (EKM, EFITA, N1, 2010)

Võrdluseks olgu märgitud, et juba VII sajandil Euroopas ringelnud traktaatides leidub suguühet sisaldavate painajakogemuste kirjeldusi. Terminite *inkuub* (kuratliku deemoni meeskehastus, kes harrastab sugulist lähikäimist naistega) ja *sukuub* (inkuubi naissoost vaste, ka kuradi moondekuj) kasutamine on dokumenteeritud XII sajandist. Euroopa suurte nõiajahtide ajal oli sellise seksuaalvahekorra võimalikuks pidamine rahvajututraditsiooni lahutamatu osa, mille levikus mängisid olulist rolli varauusaegsete demonoloogide kirjutised (vt Davies 2003). Eestis 100–150 aastat tagasi kirja pandud rahvapärastes lugudes ei ole nimetatud termineid kasutatud, ent mõningaid seksuaalse aspektiga seotud kirjeldusi leidub neis siiski. Näiteks on üks naine painajakogemust tõlgendades oletanud, et teda vaevanud painaja oli mees, kelle ta päriselus tagasi lükkas ja kes tuli teda seejärel painajana vägisi kallistama (ERA II 38, 695/6 (6) < Vaivara, 1931).

Delfi naisteka foorumis jõuab üks inkuubimotiiv vägivaldse isikukogemuse kirjelduseni, kui kogeja jutustab, kuidas ta tundis, et teda kiskus läbi une ketti pidi enda poole „üks deemonilaadne olevus”, „see kiskumine oli täiesti reaalne” ning ta polnud kindel, kas tegu oli energiat rööviva inkuubiga või lihtsalt erootilist laadi unenäoga (EKM, EFITA, S2, naine, 2017). See lühikirjeldus sisaldab eri aegadest ja kultuuridest pärit uskumuste osiseid: peale inkuubimotiivi energiaröövi ja musta maagiaga

seotud uskumusi, andes tunnistust sellest, et teabe mitmekesisuse ajastul on eri uskumustraditsioonid kergesti kombineeritavad.

Erinevalt vanematest narratiividest, milles on selgelt välja toodud painaja päritolu, jääb tänapäevastes tõlgendustes lahtiseks, kas lämmatava ja suruva tunde ning muud aistingud põhjustab teine inimene, üleloomulik olend või hoopis tervislik seisund. Küll aga kirjeldatakse sarnaselt vanema pärimusega painamise ajendit: painaja kurjust, kättemaksu, kadedust, vahel ka armukadedust, vähestel juhtudel vastamata armastust. Turvalisuse taastamist õpitakse üldjuhul samadest allikatest, kust on pärit hirmud ja nendega seotud tõlgendused – eelkõige meediast, internetifoorumitest ja lähedaste ringis kuulnud pärimusest.

Vaimud, kummitused, energiaröövliid

2000. aastate esimese kümnendi lõpus elavdas Kanal 2 sari „Eesti kummitused” avalikku arutelu kummituste üle, tõstatades muu hulgas küsimuse, kas kummitused on võimelised füüsilisi vigastusi tekitama. Näiteks kajastati Põlma tuulikus töötanud remondimehe kogemuslugu kokkupuutest veskis tegutseva vaimuga, kes olevat haaranud mehel öösel nii kõvasti käest kinni, et järele jäid verevalumid (Põlma tuulikus 2008). Enam esineb siiski lugusid, mis kujutavad vaimu ja kummitusi potentsiaalselt pahatahtlikena, mitte vahetult vägivaldsena.

Uuemates kogemuslugudes esineb vägivald peamiselt kindlas ajas ja ruumis lühiajaliselt toimuvana. Siiski on viimaste aastate materjali hulgas mõningaid lugusid pikema aja jooksul toimuvast füüsilisest kahjustamisest. Järgnevas näites esitab jutustaja harva arusaama, et energeetiline kahjustamine toimus mitteteadlikult, seejuures energia ärakasutamist võimaldava silmamehhanismi olemus jääb lahti seletamata:

Minu tuttaval oli olukord, kus üks „sõber” oli kinkinud temale abstraktse maali, kus oli kujutatud spiraali. Algusest peale ei olnud tal hea tunne seda oma kodus hoida, kuid mõnda aega rippus see tema seinal. Ühes kanaldukes tuli talle lõpuks arusaamine, et see maal on nagu silm tema kodus, millega „sõber” on hoidnud teda oma haardes ja kasutanud tema energiat. Kui see tuli teatavaks, andis tuttav maali omanikule tagasi, kes selle peale hirmsasti vihastas. Alateadlikult sai ta aru, et tema jõu allikas on ära lõigatud. Peale seda hakkas tuttav märkama, et ellu hakkas tulema jälle kergust ning tervis hakkas minema paremuse poole. Samuti oli tegemist mitte-teadlikult teiste energiat kasutava inimesega, kes käitub kompulsiiivselt ning ei anna endale aru, et ta seda teeb. (EKM, EFITA, I1, 20-ndates eluaastates naine, 2023)

Uuemas materjalis on arvestataval hulgal kirjeldusi, milles jutustaja tõlgendab oma energiapuudust või muid tervisehäda (nt pearinglust, väsimust) just energia-vampiiruseks. Enamasti kujutatakse energiaröövli teist inimest, mitte vaimuolendit, olgugi et energia ülekandumise seletustes on tajutav üleloomulik komponent. Võrdluseks väärub märkimist, et vanemas pärimuses samalaadseid seletusmustreid ei kohta: äärmusliku kurnatuse, jõuetuse või muude füüsiliste hädade põhjusena

tuuakse pigem välja pahatahtlik nõidus, maa-alustest või surmaväest tulenev mõju. Samuti leidub tänapäeva materjalis isikukogemuslugusid, milles energiapuudust, hingamisraskusi ja mitmesuguseid valusid on seostatud surnuvaimuga. Näiteks on üks jutustaja oma äkitselt avaldunud terviseprobleemid ühendanud sellega, et ta oli surnuaias värsket hauda nähes haletsenud noort meest, kes oli sinna maetud, ning hiljem ravitsejalt kuulnud, et ta lõi sel moel surnuga energeetilise sideme ja surnu hakkas tema energiat neelama (EKM, EFITA, A2, 70-ndates naine, 2020).

Õpilaspärimuses leidub arvestataval hulgal kirjeldusi tahtliku kollektiivse põnevuse otsimise juhtudest kohtades, millel on negatiivne ja ohtlik üleloomulikkusega seotud tähendusvarjund (nt mahajäetud majad, surnuaiad, varemed, pimedad ruumid). Seetõttu on sellistes ettevõtmistes osalejad alati tõlgendama kogetut üleloomulikus võtmes või mõnikord tegevusest ennetavalt loobuma või seda katkestama, kartes, et üleloomulik agressiivne kontakt väljub kontrolli alt või hirm muutub väljakannatamatuks (vrd Hiiemäe 2019: 35), nagu on aimatav järgnevas lühisedastuses: „Paned kolm küünalt peegli ette põlema ja ütled blady merry kolm korda ja siis ta ilmutab end ja tapab su, aga ma pole seda proovinud ja ei proovi ka” (EKM, EFITA, KP, ID534, 14-aastane tüdruk). Samuti on õpilaspärimuses täheldatav seletusmuustrite tugev meediamõju ning meediast loetu ja nähtu ettekujutamine nii elavalt, et hirmureaktsioon ei teki mitte niivõrd vägivaldselt käituva üleloomuliku olendi, kuivõrd kujutluse tõttu:

Üks kord, kui olin väike ja haige, vaatasin hästi palju kummituste videoid youtube’ist ja järgmised mitu aastat magasin irratsionaalses hirmus (mul oli kas öötuli või tekk üle pea väikese praoga, et hingata saaks). Eelmise ja üle-eelmise aastaga sain sellest õnneks üle. Ma ei kujutanud midagi liiga jubedat ette, lihtsalt valges kleidis mustade juustega tüdrukut või mõnikord ka seda, et zombie saaks tulla ükspuha kust ja mind hammustada või et mu perekond võivad zombie-deks muutuda (see oli siis, kui vaatasin „Elavaid surnuid” noorena). (EKM, EFITA, KP, ID482, 17-aastane tüdruk, Tartu, 2018)

Tulnukakontaktid

Tulnukapärimuses erinevad vägivalda esiletulekust rääkimise viisid nii kultuurilis-geograafiliselt kui ka ajalises mõõtnes. Näiteks on Ameerika Ühendriikides saanud kõlapinda nn tulnukaohvrite liikumine. Thomas E. Bullardi (1989: 148) järgi iseloomustab XX sajandi viimases kolmandikus ringelnud tulnukate inimrööve käsitlevaid lugusid kirjanduslike motiivide rohkus: „Need lood ei ületa ainult paljusid tänapäeval käibel olevaid rahvajutte oma pikkuse ja keerukuse poolest, vaid need sisaldavad rikkalikult fantastilisi elemente, mida harva leidub väljaspool tööstuseelse aja maagilist ja religioosset pärimust.” Muu hulgas on Ameerikas need narratiivid juba alates 1960. aastatest sisaldanud füüsilise vägivalda komponenti, näiteks piinarikaste meditsiiniliste protseduuride kirjeldust, mida Eesti materjalis ligilähedaselgi määral ei leidu.

Ent ajas muutumist võib Eesti materjalis täheldada. Nagu öeldud, olid 1990. aastad Eestis tulnukate inimrööv ja inimestega tehtavaid katseid käsitlevate lugude kõrgperiood (kuigi tulnukalaevade nägemisest räägiti juba 1970. aastatel ja vastavad kogemuslood jätkuvad XXI sajandil), tulnukavägivallaga seotud motiivistikku vahendasid ka toonased paranormaalsuse ja esoteerika huviliste eestkõnelejad (nt Aigar Säde). Sellega haakus meedia, näiteks kajastasid ajalehed lugu põletushaavadega naisest, keda tema enda sõnul tahtsid tulnukad kloonida, ka inimeste omavahelises jutus tulid esile väidetavalt füüsiliste vigastustega lõppenud kohtumised. Isegi õpilaste 1990. aastate alguse jutumaterjalis on suhe tulnukatega füüsilisem kui hilisemal ajal: jutustati, kuidas ufod röövivad lapsi, teevad nendega katseid, joonistavad ihule märke, kuid võivad neid ka ravida (Kõiva 1995: 310). Olgugi et veel 2010. aastal kohtas ajalehes pealkirju nagu „Tippteadlane: tulnukad on olemas ja ohustavad inimkonda!”, on hilisemad analoogsed käsitlused meedias pigem teoreetilised või kujutavad isegi tulnukate ja üksikisikute positiivset koostööd näiteks infovahetusena (nt tulnukas Rohaaniga seonduv meediakajastus, Suurraid 2023). Eelkõige esoteerilises subkultuuris võib tulnukatega kokkupuuteid käsitlevast isikukogemusloost saada oluline identiteedi osa ning vastavat kohtumist võidakse käsitleda pöördpunktina vaimses avanemises või tervendamisevõime saavutamisel (vrd Kivari 2021: 104). XXI sajandil (Volke 2017; Kivari 2021: 90) kirjeldatakse enamasti öises taevas nähtud kummalisi valgusefekte ning aeg-ajalt neist tingitud aistinguid (nt ajutine halvatusseisund, elektrišoki tunne), kuid harva füüsilist kontakti või vägivallakogemust. Vähestel juhtudel järeldatakse alles hiljem kehalt leitud märkide (nt kriimud, verevalumid) kohta, et need tekkisid kokkupuutel tulnukatega, nagu järgmises kogemusloos:

Mõni aeg hiljem [pärast kaksiktornide kokkukukkumist 2001. aastal] oli mul kodus imelik juhtum. Magasin, ja märkan selgelt unes, et mulle tekib kananahk. Loen unes meisapalvet. Erutun. Tegin silmad lahti – mul põleb toas väike öölamp. Liigutada ei saa. Enne ärkamist kuulsin häält, mis oli nagu kosmiline ja ütles: „Me märgistasime sind.” Samas näen enda ees hõbedases valgustatud skafandris kogu, mis oli umbes kaks meetrit pikk. Ma ei suutnud liigutada, hakkasin mõttes uuesti meisapalvet lugema, mille peale kogu läks ära läbi seina. Õhtul märkasin oma paremal käel nagu naha sisse põletatud kolmnurka... (naine, Raplamaa, 2014; Volke 2017: 396)

Sama naine jutustas ühest hilisemast sarnasest nahale kolmnurkse märgi tekkinisega seotud kogemusest, mille puhul ta olevat näidanud asitõendina märki ka teistele.

2017. aastal levis Eesti internetifoorumites visuaalsele „tõendusmaterjalile” keskenduv fotoseeria, millel olid näha maailma juhtivad poliitikud ja usutegelased (nt paavst), kellel kõigil oli vasaku silma ümber verevalum. Lisati väited, et samasugust traumat on täheldatud Eesti poliitikutel ning et need vigastused on tekkinud spetsiifilise rituaali käigus (nt Egiptuse jumaluse Horose silma kosmilise energia rituaal), millesse mõne versiooni kohaselt olid kaasatud tulnukad (nt rituaali käigus inimese hinge asendajana). Ilmselgelt pole selles fotoseerias isikukogemuslikku aspekti.

Seevastu 2018. aastal kogutud õpilaspärimuse materjalis suhtutakse tulnukatesse pigem uudishimu kui hirmuga. Tulnukate vägivallamotiivi selles materjalis peaaegu ei esine, ent mõnel korral on mainitud kuuldusi sellest, kuidas tulnukad inimesi röövivad ja orjastavad, ning vahel aimub kirjutatust vastavat hirmu: „Kartsin kunagi ka tulnukaid, et kui ma öösel taevasse vaatan siis nad tulevad ja viivad mu oma laeva ja tulnukate planeedile vangiks, orjaks. Mind hirmutavad ka sõjad ja maailmalõpud.” (EKM, EFITA, KP, ID2396, 18-aastane noormees, Elva, 2018)

Samuti vahendas üks õpilane kuuldud teooriat, mille järgi tulnukad on inimkonna kiibistanud ja juhivad inimeste elu, kuid tema isiklik seisukoht piirdus vaid sedastusega, et ta usub ufosid (EKM, EFITA, KP, ID295, 15-aastane tüdruk, Pärnumaa, 2018). Üks väheseid otsest füüsilist tahtevastast tegevust käsitlevaid lugusid koolipärimuse 2018. aasta materjalis puudutab Häädemeestet, mida on meedias sama teemaga seoses küllaltki rikkalikult kajastatud (nt Vahe 2016), mistõttu saab eeldada meedia mõju suulisele jutustamisele: „Mu sugulased elavad Häädemeestel ja seal toimuvad küll väga jubedaid asju. Inimesed muutuvad läbipaistvateks, nii et teised neid ei näe. Lisaks on mu vanatädi kaks korda ufode laeva viidud ja öösiti käiakse samuti inimeste majades.” (EKM, EFITA, KP, ID223, 12-aastane poiss, Pärnumaa, 2018)

Ühe õpilase jutus väljendus tulnukahirm käitumuslikus vormis ehk eeldatava vägivalla ennetamises: „Mind on hirmutanud üks tulnukavideo, kuna siis mu sõber oli külas ja kuna vannituba oli pime me ei julgenud sinna minna ning võtsime noad ja üritasime vannituppa minna nii et oleksime kaitstud kuna arvasime et tulnukas võis sinna teleportida” (EKM, EFITA, KP, ID3105, 14-aastane poiss, Tartumaa, 2018). Sellelgi juhul on reaktsiooni ajendiks kujutus rünnakust, mitte rünnak ise. Siiski on paljude vanemate õpilaste ja samuti täiskasvanute jaoks tulnukateema minetanud päevakajalisuse ning see saab tähelepanu pigem huumori võtmes.

Kokkuvõtteks

Vägivalla- ja surmahirm on üks põhilisi hirme ning üleloomuliku päritoluga vägivalla või selle ohuga seotud kogemused eeldavad ja tingivad nende aktiivset narratiivset mõtestamist. Mitme meelega tasandil, eriti aga füüsilise vägivallana tajutav kogemus on pelutav ja seda on raskem eirata kui lihtsalt ebamäärase varjukuju nägemist ööpimeduses, seega saavad sellised kogemused väga tõenäoliselt jutustamise aineseks. Ent võrreldes muid üleloomulikuna käsitatud aistinguid (nt seletamatu heli, puudutuse või nähtava kujutise tunnetust) sisaldavate isikukogemuslugudega, on füüsilise vägivalla läbielamist kirjeldavaid lugusid siiski vähe, vaid mõni protsent kõikidest üleloomulikkusega seotud lugudest. Eriti väike tundub see hulk võrreldes sellega, mil määral kujutatakse füüsiliselt agressiivseid vaimolendeid üleloomuliku ainesega filmides ja teleseriaalides. Seevastu hirmu, et ebamaisena tõlgendatud nähtus võiks olla füüsiliselt ohtlik ja kahjustav, kirjeldati enamikus üleloomulikust käsitlevates lugudes, samuti selle vastu kaitse mooduseid (nt maagiliste tõrjeviiside kasutamist või ennetavat põgenemist). Seega olid need hirmukogemuslood

intensiivsuse poolest võrreldavad füüsiliselt tajutud vägivalda kirjeldavate lugudega, kuna kogeja tunnetas vahetut ohtu oma tervisele ja julgeolekule. Lisaks sisendab meedias vahendatud olendivägivald selle võimalikkust tavaelus.

Mitmesugustel olenditel on igäühe maailmapildis eri positsioon (vrd Enges 2000), samuti muutuvad ajas jutuaineseks olevate olendite valik ja nendega seotud hirmude rõhuasetused. On tähelepanuväärne, et peaaegu kõik nüüdisaegsed vastavateemalised narratiivid on ohvri vaatenurgast. Seegi võib tuleneda muutustest usundilises käitumises ja jutustamises. Seoses traditsioonilise maagilise maailmapildi taandumisega on hääbunud teadmus paljudest vastunõiduse moodustest, mistõttu üleloomuliku rünnaku kogemusest rääkimisel ei tarvitse vastunõiduse abil kontrolli saavutamine enam olla loo olemuslik osa. Üldse on vähenenud nii sidusa usundilise kogukonna kui ka aktiivsete pärimuskandjate roll. Juha Pentikäise (1970: 113–115) liigitusest lähtudes on praegu ilmselgelt ülekaalus sellised isikud, kellel on ühiskonnas pigem passiivse *homo religiosus*e (usub pärimusse, kuid ei kanna seda edasi), ratsionaliseeriva skeptiku või osavõtmatu isiku (ei suhestu uskumustraditsiooniga) positsioon.

Nii vanemate kui ka uuemate kogemuslugude keskne motiiv on kontrolli taastamine oma keha ja tunnete üle ehk laiemas mõttes turvalisuse tagamine, samuti üleloomuliku kogemuse seletamise katsed (nt süü ja kättemaksu põhjendamine). Analüüs näitas üsna ootuspäraselt, et läbielatu tõlgendamises kombineeritakse erisugust teavet lähikondlaste kogemuslugudest ja perepärimusest, parapsühholoogilisest kirjandusest, vastavaid uskumusi puudutavatest meediakajastustest ja interneti märksõnaotsingu tulemustest, ning see on kooskõlas ajastuomaste jutustamistrendidega.

Artikkel on seotud projektidega „Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid” (EKM 8–2/20/3), „Eesti kultuuri arengumustrid” (EKKD–III2) ja „Eesti juured: rahvastiku ja kultuuri kujunemise transdistsiplinaarsete uuringute tippkeskus” (TK215U6).

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseum (EKM)

EFITA, KP – Koolipärimus 2018 kogumisaktsiooni materjalid EKM-i folkloristika osakonna arhiivis EFITA

EFITA, A–S – tekstid Reet Hiiemäe pärimuskogus EKM-i folkloristika osakonna arhiivis EFITA

Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

RKM – Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

VEEBIVARAD

EKSS 2009. Märksõna: vaim. – Eesti keele seletav sõnaraamat.

<https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=vaim>

Elust, usust ja usuelust 2020. Eesti Kirikute Nõukogu, Eesti Uuringukeskus.

<https://forms.gle/hWS6GmXAYMx7XtoR9>

KIRJANDUS

Barkun, Michael 2003. A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America. (Comparative Studies in Religion and Society.) Berkeley: University of California Press.

Bender, Hans 1979. Die transkulturelle Gleichförmigkeit von „Spuk“-Mustern als Hinweis für eine „archetypische“ Anordnung. – Zeitschrift für Parapsychologie und Grenzgebiete der Psychologie, kd 21, nr 3–4, lk 113–139.

Bennett, Gillian 1999. Alas, Poor Ghost. Traditions of Belief in Story and Discourse. Logan: Utah State University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt46nwn>

Bullard, Thomas E. 1989. UFO abduction reports: The supernatural kidnap narrative returns in technological guise. – The Journal of American Folklore, kd 102, nr 404, lk 147–170. <https://doi.org/10.2307/540677>

Clarke, Steve 2007. The supernatural and the miraculous. – Sophia, kd 46, nr 3, lk 275–283. <https://doi.org/10.1007/s11841-007-0030-7>

Cooper, Callium E.; Roe, Chris A.; Mitchell, Graham 2015. Anomalous experiences and the bereavement process. – Death, Dying, and Mysticism. The Ecstasy of the End. (Interdisciplinary Approaches to the Study of Mysticism.) Toim Thomas Cattoi, Christopher M. Moreman. New York: Palgrave Macmillan, lk 117–131. https://doi.org/10.1057/9781137472083_8

Davies, Owen 2003. The nightmare experience, sleep paralysis and witchcraft accusations. – Folklore, kd 114, nr 2, lk 181–203. <https://doi.org/10.1080/0015587032000104211>

Enges, Pasi 2000. Rahvausk lokaalses kollektiivis. Jõesaami usundilise pärimuse süsteemi jääl. – Mäetagused, nr 15, lk 48–63. <https://doi.org/10.7592/MT2000.15.enges>

Goldstein, Diane E.; Grider, Sylvia Ann; Thomas, Jeannie Banks (toim) 2007. Haunting Experiences: Ghosts in Contemporary Folklore. Logan: Utah State University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt4cgmqq>

Gordon, Stephen 2020. Supernatural Encounters: Demons and the Restless Dead in Medieval England, c.1050–1450. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429432491>

Herman, David 2002. Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative. Lincoln–London: University of Nebraska Press.

Hiimäe, Reet 2018. „What is this mystical bogeyman or ghost called?” Sharing nightmare experiences on internet forums. – Balkan and Baltic States in United Europe: Histories, Religions, and Cultures II. Toim Ekaterina Anastasova, Svetoslava Toncheva. Sofia–Tartu: Paradigma Publishing House, lk 292–311.

- Hiiemäe, Reet 2019.** Vaimud, tulnukad ja Slenderman: üleloomulikud kogemused tänapäeva õpilaspärimuses. – Mäetagused, nr 74, lk 31–50.
<https://doi.org/10.7592/MT2019.74.hiiemae>
- Hiiemäe, Reet 2020.** A hundred forms of spirituality in the least religious country in the world. – Journal of Religion in Europe, kd 13, nr 3–4, lk 214–240.
<https://doi.org/10.1163/18748929-13040001>
- Hufford, David 1982.** The Terror that Comes in the Night: An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jacobs, David M. (toim) 2000.** UFO and Abductions: Challenging the Borders of Knowledge. Lawrence: University Press of Kansas.
- Kivari, Kristel 2021.** Extraordinary experiences in the culture of the supernatural: Vernacular theories and identities. – Implicit Religion, kd 24, nr 1, lk 87–109.
<https://doi.org/10.1558/imre.19355>
- Kõiva, Mare 1995.** Ja tegi ukse lahti. Isikuelamused lastepärimuses. – Lipitud-lapitud. (Tänapäeva folkloorist I.) Toim M. Kõiva. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 306–324.
- Kõiva, Mare 1996.** Siis astu aknalauale. – Mängult-päriselt. (Tänapäeva folkloorist II.) Toim M. Kõiva. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Keele Instituut, lk 166–188.
- Legare, Cristine H.; Visala, Aku 2011.** Between Religion and Science: Integrating Psychological and Philosophical Accounts of Explanatory Coexistence. – Human Development, kd 54, nr 3, lk 169–184. <https://doi.org/10.1159/000329135>
- MacIntyre, Alasdair 1981.** After Virtue: A Study in Moral Theory. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mauritsen, Anne Lundahl; van Mulukom, Valerie 2023.** Never mind the Gods: Explaining unbelief and nonreligion. – The Minds of Gods: A Cross-Disciplinary Survey. Toim Benjamin Grant Purzycki, Theiss Bendixen. London: Bloomsbury Academic, lk 183–194.
- Nicolaisen, Bill 1987.** The linguistic structure of legends. – Perspectives on Contemporary Legend 2. (CECTAL Conference Papers Series 5.) Toim Gillian Bennet, Paul Smith, D. D. A. Widdowson. Sheffield: Sheffield Academic Press, lk 61–86.
- Paas, Kadri 2004.** Surnud sugulase vaim hakkas märatsema. – SL Õhtuleht 2. IX.
<https://www.oh tuleht.ee/162075/surnud-sugulase-vaim-hakkas-maratsema>
- Pechey, Rachel; Halligan, Peter 2012.** Prevalence and correlates of anomalous experiences in a large non-clinical sample. – Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, kd 85, nr 2, lk 150–162.
<https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.2011.02024.x>
- Pentikäinen, Juha 1970.** Perinne- ja uskontoantropoloogisen syvätutkimuksen menetelmästä. – Sananjalka, nr 12, lk 72–119. <https://doi.org/10.30673/sja.86352>
- Põlma tuulikus elab viinalembene kummitus 2008.** – Elu24, 30. VII.
<https://elu24.postimees.ee/23642/polma-tuulikus-elab-viinalembene-kummitus>
- Raahauge, Kirsten Marie 2016.** Ghosts, troubles, difficulties, and challenges: Narratives about unexplainable phenomena in contemporary Denmark. – Folklore. Electronic Journal of Folklore, nr 65, lk 89–110. <https://doi.org/10.7592/FEJF2016.65.raahauge>
- Suurraid, Brit 2023.** Triin Lellep räägib igapäevaselt tulnukaga: otsustasin kapist välja tulla, sest see info muutis mu elu! <https://www.tv3.ee/3-portaal/seltskond/triin-lellep-raagib-igapaevaselt-tulnukaga-otsustasin-kapist-valja-tulla-sest-see-info-muutis-mu-elu/>

- Thompson, Stith 1966. Motif-Index of Folk-Literature. Bloomington: Indiana University Press.
- Vahe, Urmas 2016. UFOd Häädemeestel: üks röövis memme, teine põgenes hirmuga ahju. – Õhtuleht 19. V, lk 10.
- Volke, Igor 2017. Täiendatud ufopäevikud. Neile, kelle eluraamatus on valgeid lehti. Tallinn: Pilgrim.

Reet Hiimäe (sünd 1974), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), reet.hiimae@folklore.ee

Experience narratives of encounters with physically aggressive supernatural beings

Keywords: folkloristics, contemporary narratives, supernatural experiences, supernatural violence

This article looks at contemporary accounts of encounters with physically aggressive supernatural beings, set against the backdrop of traditional personal experience narratives (collected up to the first half of the 20th century) describing similar encounters. Analyzing the impact of trends in modern spiritual teachings and global information dissemination, it becomes clear that the main focus of modern spiritual teachings is on protection and self-development, and communication with friendly protective spirits is rather expected, at least among those engaged in esoteric practices. However, the fear of attacks by supernatural beings persists, and some accounts describe experiences of strong physical sensations during contact with aggressive supernatural beings. Such encounters are typically perceived as unexpected and frightening. Often, the experiencer is not an active bearer of the respective narrative tradition and only after an intense personal experience begins to feel the need to interpret what was experienced or seek help. Thus, attempts at explanation (e.g., arguments about guilt and revenge) and strategies to achieve a sense of personal control are central to these personal experience narratives. The analysis shows that the interpretations combine heterogeneous information from family lore, parapsychological literature, media coverage of the respective beliefs, and internet keyword searches.

Reet Hiimäe (b. 1974), PhD, Estonian Literary Museum, Department of Folkloristics, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), reet.hiimae@folklore.ee